

9-10-2019

MANAGEMENT OF MARKETING RESEARCHES IN AGRICULTURE IMPORTANT FEATURES

Камолиддин Икромиддинович Сирожиддинов
Namangan State University

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu>

Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

Сирожиддинов, Камолиддин Икромиддинович (2019) "MANAGEMENT OF MARKETING RESEARCHES IN AGRICULTURE IMPORTANT FEATURES," *Scientific Bulletin of Namangan State University*. Vol. 1 : Iss. 8 , Article 25.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss8/25>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific Bulletin of Namangan State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

MANAGEMENT OF MARKETING RESEARCHES IN AGRICULTURE IMPORTANT FEATURES

Cover Page Footnote

???????

Erratum

???????

АГРАР ТАРМОҚДА МАРКЕТИНГ ТАДҚИҚОТЛАРИНИ БОШҚАРИШНИНГ МУҲИМ ЖИҲАТЛАРИ

Сирожиддинов Камолиддин Икромиддинович

Аннотация. Бугунги кунда замонавий корхоналарнинг стратегик мақсади шунчаки даромад олиш эмас, балки кўпроқ истеъмолчилар ишончини қозониш ва уларнинг талабларини мумкин қадар тўлиқ қондиришга эришиш ҳисобланади. Бунинг учун маҳсулотнинг ҳаётий цикли қонуниятлари асосида унинг ассортиментини тезкор диверсификациялаш имкониятига эга бўлмоқ лозим. Бунда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар хилма-хиллиги корхонанинг моддий-техник даражаси билан белгиланиб, доимий равишда қулай бозорларни излашга қаратилган ўзини-ўзи ташкил этиш корхона фаолиятининг асосий мезони – бозорда жон сақлаб қолиши ва ривожланишини таъминлайди.

Калит сўзлар: аграр тармоқ, агросаноат, инвестиция, рақобат, табиий ресурс, тадбиркорлик.

Аннотация. Стратегическая цель современного бизнеса сегодня состоит не только в получении прибыли, но и в том, чтобы завоевать доверие потребителей и максимально удовлетворить их потребности. Для этого необходимо иметь возможность быстро диверсифицировать ассортимент продукции на основе закономерностей его жизненного цикла. В то же время ассортимент продукции определяется материально-техническим уровнем предприятия, а самоорганизация, которая постоянно ищет благоприятные рынки, обеспечит выживание и развитие основного критерия предприятия - рынка.

Ключевые слова: аграрный сектор, агропромышленный комплекс, инвестиции, конкуренция, природные ресурсы, предпринимательство.

Abstract. The strategic goal of modern business today is not only to make a profit, but also to win the trust of consumers and satisfy their needs as much as possible. To do this, you must be able to quickly diversify the range of products based on the laws of its life cycle. At the same time, the product range is determined by the material and technical level of the enterprise, and self-organization, which is constantly looking for favorable markets, will ensure the survival and development of the main criterion of the enterprise - the market.

Key words: agricultural sector, agro-industrial complex, investments, competition, natural resources, entrepreneurship.

Иқтисодий эркинлаштириш шароитида аграр соҳанинг ривожланиши иқтисодий ва ижтимоий соҳанинг бошқа тармоқлари ривожланиши билан узвий боғлиқ бўлиб, унга ушбу тармоқлар томонидан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва уларни қайта ишлаш орқали саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми ва сифатига қўйиладиган талаблар билан бир қаторда, соҳанинг ўзини ўзи ривожлантира олиш имкониятлари, яъни етарлича даромад олиши ва унинг ҳисобидан соҳага инвестициялар жалб қила олиш талаблари қўйилади.

Агросаноат мажмуининг ишлаб чиқариш тизимидаги аҳамияти қуйидаги бир неча белгилар билан аниқланади:

- мамлакат иқтисодийига бевосита таъсири;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг тармоқлараро аҳамияти;
- республика аҳолисининг асосий қисми қишлоқ ҳудудларида истиқомат қилиши сабабли, аграр соҳада тадбиркорликни ривожлантиришда ижтимоий манфаатнинг устуворлиги.

Шу нуқтаи назардан, аграр ишлаб чиқаришнинг ўзига хос хусусиятларини изчиллик билан тадқиқ этиш соҳада тадбиркорлик субъектлари ҳамда уларнинг ташкил топиш жараёни ва ривожланиш босқичларини аниқлаб бориш имконини беради.

Авваламбор, аграр секторда тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш мутлақ мустақилликка интилиш, бир корхона доирасида бир нечта фаолият турлари билан шуғулланиш имкониятлари ҳамда бир маҳсулот ишлаб чиқариш моделига доимо таяниб бўлмаслиги каби ўзига хос хусусиятлар билан ажралиб туради. Қуйидаги шарт-шароитлар:

- қишлоқ хўжалигида технологик қуролланиш даражасининг индустриал тармоқларга нисбатан пастлиги;
- юқори малакали кадрларнинг индустриалашган ҳудудларга миграциянинг юқорилиги туфайли, қишлоқ ишлаб чиқаришининг бундай кадрлар билан етарли даражада таъминланмаганлиги;
- қишлоқ тадбиркорларида бозор муносабатларига оид зарур билим, тажриба ва кўникмаларнинг етарли эмаслиги;
- қишлоқ хўжалиги субъектларида ўзини-ўзи ташкил этиш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тизимидан самарали фойдалана олмаслик;
- аксарият аграр соҳа тадбиркорлик тузилмаларининг маҳаллий бозорлар билан чекланиши, халқаро бозорларга чиқа олмаслиги;
- бозор ҳолати ва конъюктураси тўғрисида етарли ахборотга эга эмаслик;
- тор йўналишларда маслаҳат ва таълим хизматларини кўрсатиш ҳажми ва сифатининг етарли эмаслиги ва бошқалар қишлоқ хўжалиги субъектлари фаолиятида хўжалик юритиш тизимини такомиллаштириш билан боғлиқ тадқиқотларни олиб боришни долзарб қилиб қўймоқда.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми, турлари ва истеъмолининг ортиб бориши, рақобатнинг кучайиши бозорнинг маълум бир улушига эга бўлиш учун соҳа корхоналари фаолиятида хўжалик юритишнинг замонавий усуллари қўллаш асосида ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш, бошқарув қарорларини қабул қилиш заруриятини келтириб чиқаради. Шундай йўналишлардан бири ишлаб чиқаришни диверсификациялаш ҳисобланиб, уни энг аввало, соҳа корхоналари рақобат устунлигини таъминлаш, уларнинг табиий ресурслар (ер ва сув) ҳамда ўз иқтисодий, молиявий ва маънавий салоҳиятларидан мак-симал фойдаланиш ҳисобига рақобатдошликка эришишини таъминловчи тадбирлар мажмуаси сифатида эътироф этиш мумкин. Демак, рақобатдошлик намоён бўлишининг асосий йўналишларидан бири – рақобатчиларникига ўхшаш маҳсулотларнинг янги турларини ишлаб чиқаришни ўзлаштиришдир. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорининг муайян сегментида рақобат устунликлари ҳисобига сотувлар ҳажминини кенгайтириш ўзгарувчан конъюктурага мослашувга имкон яратади.

Бугунги кунда замонавий корхоналарнинг стратегик мақсади шунчаки даромад олиш эмас, балки кўпроқ истеъмолчилар ишончини қозониш ва уларнинг талабларини мумкин қадар тўлиқ қондиришга эришиш ҳисобланади.

Бунинг учун маҳсулотнинг ҳаётий цикли қонуниятлари асосида унинг ассортиментини тезкор диверсификациялаш имкониятига эга бўлмоқ лозим. Бунда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар хилма-хиллиги корхонанинг моддий-техник даражаси билан белгиланиб, доимий равишда қулай бозорларни излашга қаратилган ўзини-ўзи ташкил этиш корхона фаолиятининг асосий мезони – бозорда жон сақлаб қолиши ва ривожланишини таъминлайди.

Иқтисодий атамашуносликда “диверсификациялаш” – ишлаб чиқаришда янги йўналишларни очиш ёки маҳсулотнинг янги турларини яратиш билан боғлиқ жараён сифатида талқин қилинади. Яъни, диверсификациялаш – бир-бири билан технологик жиҳатдан боғлиқ ёки боғлиқ бўлмаган ишлаб чиқариш турларини бир вақтда ривожланиши ва маҳсулот турларининг кўпайишидир.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини диверсификациялаш деганда, бир ёки бир неча хилдаги турдош маҳсулотни ишлаб чиқаришга таянган ишлаб чиқариш тузилмасидан, бир неча йўналишни ўз ичига олган, кенг турдаги ишлаб чиқариш тузилмасига ўтиш тушуниш мумкин.

Бир томондан, диверсификациялашга янги соҳаларни ўзлаштириш орқали корхонани ривожлантириш усули сифатида қаралса [4], ик-кинчи томондан, янги технологияларни жорий қилиш, янги бозорларга кириб бориш ва янги маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб бериш жараёни сифатида ҳам қаралади. Албатта бу тадбирлар ҳаммаси инвестицияларни талаб этади. Шундай экан, диверсификациялаш корхона стратегиясини ўзгартириш ва унга эришининг асосий воситаларидан бири бўлиб юзага чиқади [3].

Олиб борган тадқиқотларимиз натижасида қишлоқ хўжалиги корхоналари ишлаб чиқаришини диверсификациялашни уч асосий гуруҳга бўлиб ўрганиш илмий-амалий аҳамият касб этади деб ҳисоблаймиз (1-расм):

- 1) ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтириш жараёни;
- 2) янги фаолият турларини ўзлаштириш жараёни;
- 3) капитал таркибининг ўзгартирилиши ва кенгайтирилиши.

Диверсификациялашнинг стратегик афзалликлари бир неча омиллар билан таърифланади. Улардан энг муҳимлари қуйидагилар:

- синергизм салоҳияти – бу бошқарувнинг ягона тизими ҳамда назорат ва мувофиқлаштириш ҳисобига турли фаолият турларининг ўзаро бирлашувида кузатиловчи харажатларнинг қисқариши, шунингдек, капитал айланмасининг тезлашуви натижасидир;
- агробизнесни ахборотлар билан таъминланиш ҳолатини яхшилаш, маркетинг тадқиқотларининг интеграцияси;
- ишга оид алоқаларнинг доимийлиги, етказиб бериш кафолати ва турғунлиги ўз навбатида, маркетинг ва рекламага харажатларини тежаш имкониятини беради;
- технологиялар ўзгариши ҳисобига технологик ютуқ ҳамда ИТКТИни ҳамкорликда бажариш учун қулай шароит яратади;

- таъминот каналлари, маркетинг, хизмат ва сифат даражасини ошириш бўйича бажариладиган иш ҳисобига маҳсулотларни солиштириш имкониятлари яратилади.

Шунингдек, диверсификациялаш эҳтимолдан йироқ бўлмаган рискларни ҳисобга олиш билан боғлиқ манфиқий характерга эга бўлиши шарт. Диверсификациялаш фаолиятини, бир томондан стратегик салоҳиятни амалга ошириш эҳтимоли билан, бошқа томондан эса мувозанатлашган иқтисодий ва технологик натижаларга эришиш йўли сифатида қабул қилиш керак. Бунда урта асосий муаммо юзага келади:

- янги бозорларга чиқиш харажатиинг юқорилиги;
- шериклар танлаш ва диверсификациялашда мувозанатлашув ҳамда юқори мослашувчанликни корхона фаолиятига жалб этиш зарурияти;
- диверсификациялашнинг барча босқичларида инновацияларни татбиқ этиш. Диверсификациялаш фақатгина корхонанинг қуйидаги тузилмавий бўлимлари мавжудлигида муваффақиятли бўлиши мумкин [7]:

1. Мавжуд тузилма ва ишлаб чиқариш бўлимларининг имкониятлари доимий қидирувини амалга ошириш. Бу табиий равишда фаолиятнинг янги шакллари ўзлаштиришга олиб келади.

2. Янги тадбиркорлик тузилмасини ташкил қилиш имкониятларини баҳолаш. Бир қатор тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, мўлжалланаётган фаолият соҳаси диверсификациялашга қадар жозибадор бўлиши шарт эмас. Янги соҳага тўлиқ иқтисодий салоҳиятни аниқлашга қадар ўтиш.

3. Диверсификациялашни амалга оширишда, асосий бизнес фаолиятида тўпланган амалий тажрибадан фойдаланиш. Бунда асосий мақсад қишлоқ хўжалиги корхонасининг кучайтирилган салоҳиятини шакллантиришдир.

4. Корпоратив бошқарув механизми (ходимларни рағбатлантириш, ҳудудий бўлинмаларни ташкил этиш, корпоратив маданиятни ривожлантириш) ҳисобига ҳамкорликнинг ўзига хос жиҳатини ифодалаш, диверсификациялаш таъсирида корхонанинг пароканда бўлишига йўл қўймаслик мақсадида ходимлар ва корхона орасидаги ўзаро горизонтал боғлиқликни янада соддалаштириш учун мукамал асос яратиш.

Ҳар қандай соҳа корхоналари каби қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини диверсификациялашни келтириб чиқарувчи сабаблари бор бўлиб, уларни умумлаштирган ҳолда қуйидагича тизимлаштириш мумкин:

- тармоқнинг соҳа ва ҳудудлар кесимида нотекис ёки номутаносиб ривожланиши;
- фаолият ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турларида рентабеллик ёки фойда даражасининг турличалиги;
- илмий-техникавий тараққиёт;
- ишлаб чиқариш тежамкорлигини таъминлаш;
- иқтисодиётнинг инновацион ривожланиши ва кластерли иқтисоднинг шаклланиши;
- барча соҳаларда кескин рақобат муҳитининг шаклланиши;
- корхона ва ташкилотларнинг бозор улушини кенгайтиришга интилиши;

- молиявий мустақилликка эришиш;
- корхонанинг ишбилармонлик нуфузи ва имижини оширишга интилиши ва бошқалар.

Юқоридаги фикр - мулоҳазаларимизни умумлаштириган ҳолда хулоса қилиб айтиш мумкинки, ҳар қандай корхонада ишлаб чиқаришни диверсификациялаш алоҳида ўзига хос хусусиятга эга бўлсада, умумиқтисодий диверсификациялашнинг таркибий қисми ҳисобланади.

Ўз навбатида, диверсификациялаш рақобат устунлигини таъминлаш, ишлаб чиқариш таркибини модернизация қилиш ҳамда техник янгилаш орқали маҳсулотларнинг янги турлари билан ички ва ташқи бозорларга чиқиш каби иқтисодийнинг устувор вазибалари ечимини ижобий ҳал қилишда муҳим аҳамият касб этади. Бунда натижадорлик юритиладиган диверсификациялаш сиёсатига бевосита боғлиқ. Диверсификациялаш сиёсати ўз навбатида, стратегияни ишлаб чиқишни, бозорни таҳлил қилиш ва маркетинг операцияларини ўз ичига олувчи бир неча босқичлардан иборат.

Замонавий диверсификациялаш сиёсати янги маҳсулотлар ва янги технологияларни ишлаб чиқиш ҳамда уларни бозорда сотиш учун маркетингнинг прогрессив усулларидан фойдаланиш билан боғлиқ бўлиб, истеъмолчилар талабини тўлиқ қондириш ҳамда янги бозорларни эгаллаш имкониятини беради. Диверсификациялаш сиёсатининг натижадорлигини самара келтирувчи маҳсулотлар, хизматлар ва жараёнларда турли даражадаги ўзгаришлар сифатида кузатиш мумкин. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, технологиянинг ривожланиши янги бошқарув ҳамда маркетинг сиёсати билан биргаликда бориши лозим. Ушбу чора-тадбирлар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Технологик инновацияларни юритиш шакллари ва янги бозорларни эгаллаш.

2. Истеъмолчилар фаоллигини рағбатлантиришнинг янги усуллари ишлаб чиқиш.

3. Комбинациялашган диверсификациялаш. Изланишларимиз шуни кўрсатадики, диверсификациялаш сиёсатига маркетинг сиёсати концепцияси асосида корхонанинг рақобатдошлик стратегиясини шакллантириш сифатида қараш мумкин. Демак, қишлоқ хўжалиги корхоналари диверсификациялаш сиёсатини бошқаришга маркетинг стратегияси орқали ёндашилиб, бунда асосан, маҳсулот етиштирувчи, ишлаб чиқарувчи ҳамда истеъмолчи нуқтаи назардан ўрганилади.

Диверсификациялаш сиёсатининг муҳим шакллари билан бири - стратегик ҳамда тезкор сиёсат юритилиши ҳисобланади.

Омилларни бир бирига қарама-қарши икки йўналиш бўйича таснифлашни мақсадга мувофиқ деб топдик. Ўз навбатида, тизимга нисбатан бундай омилларни ички ва ташқи омил сифатида қараш мумкин.

Ушбу икки гуруҳ омилларининг ўзаро таъсири қанчалик бир-бирига мутаносиб бўлса, корхонанинг рақобат устунлиги кучаяди, бир-бирини инкор этса, аксинча таъсир кўрсатади.

М.Портер корхонанинг ички ва ташқи бозорлардаги рақобат устунлиги, корхона жойлашган мамлакатда шакланган шароитларга юқори даражада боғлиқ, яъни ишчи кучининг мавжудлиги, табиий ресурсларининг кўплиги, давлатнинг маҳаллий корхоналарга нисбатан протекционистик сиёсати, корхоналарни бошқарув амалиётидаги фарқлар ва бошқа омилларга боғлиқлигини асослаб берган. Бироқ, кўриб ўтилган омиллардан алоҳида олинган ҳеч бири корхонанинг рақобатдаги муваффақиятини белгилаб беролмайди, деган хулосага келади.

Олимнинг фикрича, рақобатдошлик ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги принципига асосланади ва бу принцип корхона даражасига ҳам, мамлакат иқтисодиёти даражасига ҳам бирдай тааллуқлидир.

Бир қатор иқтисодчилар рақобат муҳитидаги корхона муваффақиятининг асосий омилларига корхонанинг молиявий ҳолатини; илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишлари учун шароитлар мавжудлиги ҳамда уларга сарфланадиган харажатлар даражаси;

илғор технологияларнинг мавжудлиги;

юқори малакали кадрлар билан таъминланганлик даражаси; маҳсулот ва нархни ўзгартириш қобилияти;

савдо тармоғининг мавжудлиги;

техник хизмат кўрсатиш ҳолати; кредитлаш имконияти; реклама ва савдони рағбатлантириш воситаларининг амалийлиги; ахборот таъминоти;

асосий харидорларнинг тўлов қобилиятларини киритадилар.

Диверсификациялаш сиёсатининг таркибий қисмларидан бири баҳо сиёсатини тўғри белгилай олиш рақобат устунлигини кучайтиради:

а) ресурс тежамкорлигига эришиш, яъни рақобатчиларга нисбатан маҳсулотни етиштириш ва қайта ишлаш харажатларини камайтириш;

б) ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш;

в) бир вақтнинг ўзида маҳсулот таннархини пасайтириш, унинг ҳажми ва ассортиментини оширишга эришиш.

Ҳар учала ҳолатда ҳам баҳо ижобий таъсир этувчи ҳосилавий омил бўлиб юзага чиқади. Қишлоқ хўжалиги корхонаси диверсификациялаш сиёсати самарадорлигини таъминловчи омилларини таснифлаш тизимига бўлган умумий талабларни қуйидагича ифодалаш мумкин:

- таснифлаш тизими омиллар гуруҳларининг мумкин қадар тўлиқроқ рўйхатини қамраб олиши;

- корхонада ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқарув тизимининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиши;

- жараёнларнинг динамиклиги туфайли янги омилларни киритиш ҳисобига тизимни кенгайтириш имконини таъминлаши лозим.

Ушбу тадқиқот вазибаларидан келиб чиқиб, қишлоқ хўжалиги корхонаси диверсификациялаш сиёсатига таъсир қилувчи ташқи ва ички омилларини гуруҳларга ажратиш таклиф қилинади (3-расм).

Самарали диверсификациялаш сиёсатини юритиш, омилларнинг корхона амалий фаолиятида қанчалик самарали қўлланилишига боғлиқ

бўлади. Бироқ, ушбу омилларнинг барчасини ҳам миқдоран баҳолаб бўлмайди, бу уларни жамланма баҳосини ҳисоблашни мураккаблаштиради. Бу мавжуд шароитларга мос бўлган кўрсаткичларни ишлаб чиқишнинг замонавий услубларини қўллаш заруриятини келтириб чиқаради.

Қайд этиш мумкинки, ҳеч бир корхона ишлаб чиқариш фаолиятини диверсификациялашсиз барқарор ўсиш суръатларига эга бўла олмайди. Яна шуни ҳам эътиборга олиш лозимки, диверсификациялаш стратегияси доимий равишда ўзгартирилиб ва такомиллаштириб борилиши зарур. Янги вазиятга мослаштириш ишлари умумий ҳолда қуйидаги тадбирларни ўз ичига олиши мумкин:

- маҳсулотни табақалаштириш;
- технологияни ва маҳсулотни такомиллаштириш;
- янги сотиш тизимини ва каналларини яратиш, тажриба самарасини инобатга олиш;
- янги истеъмолчилар сегментларини топиш, фаолиятнинг географиясини кенгайтириш;
- баҳо пасайишига сезгир харидорларни ўзига жалб қилиш учун чегирмалар жорий этиш.

References:

1. Qudratov G'X., Akramov E. Reformirovanie selskogo xozyaystva Respubliki Uzbekistan: Zadachi prinsipi i osnovi napravleniya reform. // Selskoe xozyaystvo Uzbekistana. –Т.: 2000.- № 6. – S. 2-4;
2. Jo'raev A.M., Xusanov R.X. Agrarnaya reforma: teoriya, praktika, problemi –Т.: Uzbekistan, 2002. – 766 s.;
3. Xusanov R.X., Do'stmurodov R. Qishloq xo'jaligini rivojlantirishda Andijon tajribasi // – Т.: Yangi asr avlodi. 2008. – 49 b.;
4. CHoriev Q.A., Xushmatov N.S. Dehqon va fermer xo'jaligilari faoliyatini rejalashtirish. – Т.: SHarq, 2002. – 132 b.
5. Umurzoqov O'P., Toshboev A.J., Rashidov J., Toshboev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menejment.O'quv qo'llanma. –Т.: "Iqtisod-moliya", 2008y. -264 b.
6. Husanov R.X. Dehqon xo'jaligini yuritishning ilmiy va amaliy asoslari. -Toshkent: CHo'lpon, 2000. -103 b.;